

РЕЦЕНЗИЯ

ОТ

Проф. д.и.н. Валерия Фол – 05.03.88, Теория и история на културата и 05.03.01, Стара история (вкл. праистория), професор по Стара история и по Тракология в Университета по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ) - София и Центъра по тракология към Института за балканистика с Център по тракология „Проф. Александър Фол“ при БАН, директор на Института за културно-историческо наследство към УниБИТ; съгласно заповед № 415 от 17.03.2011 г. на Ректора на ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград проф. д-р Иван Мирчев - **член на научно жури за избор на професор** по специалността 05.08.33 Теория и история на културата (Теория и история на културата. Древнотракийско наследство в българската народна култура); избрана за **рецензент** на заседание на научното жури, проведено на 19.03.2011 г. (протокол № 1).

Относно:

Обявен конкурс в ДВ бр. 19 от 09.03.2010 г. за **професор** по специалността 05.08.33 Теория и история на културата (Теория и история на културата. Древнотракийско наследство в българската народна култура).

На конкурса се явява един кандидат – **доц. д.н.к. ВАСИЛ МАРКОВ МАРКОВ** от катедра „Културология“ на ЮЗУ „Неофит Рилски“.

Доцент д.н.к. ВАСИЛ МАРКОВ МАРКОВ участва в конкурса с 6 монографии, 3 от които самостоятелни (№№ 3, 5 и 6) и три в съавторство (№№ 4, 7 и 8), два учебника, 32 статии, от които 7 в съавторство (№№ 241, 27, 39, 40, 41, 42, 43, 46 по приложения списък), 3 под печат (№№ 41, 44, 46). Кандидатът е съставител на два сборника, единият от които под печат. След обнародването на Закона за развитие на академичния състав на Република България (ЗРАС), съгласно параграф 9а (4) от преходните и

заклучителни разпоредби кандидатът посочва за участие в конкурса 1 самостоятелна монография (№ 6), две монографии в съавторство (№№ 7 и 8) и 10 статии, от които 5 под печат, 4 от посочените статии са в съавторство (приложен списък).

Васил Марков е възпитаник на Историческия факултет на ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“ със специализация археология. След завършване на университета (1984) работи като уредник и завеждащ отдел в Музея на народните художествени занаяти и приложните изкуства в Троян (1984-1993). По същото време като докторант на самостоятелна подготовка към катедра „Стара история, археология и етнология“ на Историческия факултет на ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“ разработва докторски труд на тема „Митологични изображения във възрожденското изкуство от Централна Стара планина“, който защитава успешно през 1993 г. пред СНС по Стара и средновековна история, археология и етнография и получава научната и образователна степен *доктор по история*. От 1993 до 1998 г. кандидатът работи последователно като главен експерт и завеждащ отдел „Култура“ в Община Троян. През 1998 г. след спечелен конкурс В. Марков заема длъжността главен асистент в ЮЗУ „Неофит Рилски“ в катедра „Културология“. Преподавателската му дейност е в областта на древните култури. В края на 1998 г. е избран за доцент по теория и история на културата (шифър 050833 – Обща история на културата. Древни култури). През 2008 г. В. Марков защитава научната степен *доктор на науките за културата* с монографичния труд „Културно наследство и приемственост. Наследство от древноезически свети места в българската народна култура“ (№ 5). Кандидатът заема длъжността заместник декан, отговарящ за научно-изследователската работа, на Факултета по изкуствата на ЮЗУ „Неофит Рилски“ за мандата 1999-2003 г.

Научните интереси и реализация на доц. д.н.к. Васил Марков са в две направления, които са взаимосвързани – предхристиянско наследство в българската народна култура и топоси на вярата и свързаната с тях вярвания, мито-легенди и обредност с акцент върху предхристиянските елементи в нея. Прави впечатление последователността, с която кандидатът планира, провежда и реализира научните проекти, включително и международни, по проблематиката. В резултат на

научноизследователската работа по тях е натрупан огромен нов емпиричен материал, който кандидатът систематично обработва и публикува. Чрез тази дейност В. Марков абсолютно покрива изискванията на чл. 29б(2) т.2 от изискванията на ЗРАС (вж. приложен списък).

Монографията „Културно-историческото наследство от култа към сакрализираната змия-змей в земите на тракийските сатри“, с която кандидата се явява на конкурса, е обобщение на голямото количество емпиричен материал (новооткрити светилища, мито наративи, легенди, приказки, описания на обреди, археологически наблюдения), събран от автора, и за връзката между култа към змията и змея с мегалитните, скални и водни светилища в Югозападна България и специално в Родопския и Рило-Пиринския район. В монографията В. Марков се опира на достигнатите резултати от други учени и от него самия, последователно обнародвани в предишни публикации, за да очертае реликтовото достигналото до нас наследство от Сабазиевата обредност на територията, населявана от сатрите. Монографията е изградена върху събран от автора теренен материал – археологически и етнографски и непубликувани архивни материали, които са съпоставени с вече обнародвани от други изследователи. В научно обръщение са въведени множество нови скални светилища и свързаните с тях обреди и легенди, като навсякъде се отчита и археологическия контекст на паметниците. Западните Родопи, Рила и Пирин дълго остават в страни от изследванията на извънселищните светилища. В. Марков запълва тази празнина с реализирането на редица многогодишни проекти: „Тракийски светилища от Западните Родопи“, „Тракийски светилища от Западните Родопи и Пирин“, „Тракийски светилища от Западните Родопи, Пирин и Рила“, Тракийско светилище край Царев връх в Южна Рила“, „Антично наследство в балканския фолклор“, „Тракийско светилище и древна обсерватория под Царев връх в Южна Рила“, „Културно-историческото наследство от земите на тракийските сатри“. Резултатите от научните изследвания последователно са публикувани в поредица от статии и обобщени в монографиите „Следите на бога“, в глава „Сакралното пространство от Западните Родопи и Пирин“ в публикуваната в съавторство с А. Гоцев и А. Янков монография „Сакралното пространство в Древна Тракия“ и „Културно наследство и приемственост. Наследство от древноезическите свети места в българската

народна култура”. Публикациите на кандидата до придобиване на научната степен *доктор на науките за културата* през 2008 г. са положително рецензирани. Тяхното значение трябва да се подчертае още веднъж, тъй като показват научното развитие на доц. В. Марков, резултат са на реализирани научни проекти и теренни изследвания и са база, върху която е написана и посочената по-горе монография и представения за настоящия конкурс учебник „Древнотракийското наследство от българската народна култура. Структурни, семантични и функционални аспекти”, публикуван 2010 г.

Монографията „Културно-историческото наследство от култа към сакрализираната змия-змей в земите на тракийските сатри” се състои от въведение, четири глави, заключение, библиография, съкращения и кратко резюме на английски език. Във въведението авторът представя комплексните теренни експедиции, съставени от археолози, етнологзи, културолози, историци и археоастрономи, въз основа на които става възможно изследването. Заявеният териториален обхват са земите, населявани от сатрите. Авторът често надхвърля тези граници заради търсените паралели в тракийската етническа територия. В. Марков въвежда терминът „змия-змей”, тъй като приема, че има „генеалогична и семантична връзка между тези две митологични същества в българската народна култура”.

Първа глава „Змията-змей. Сътворението и сакрализираната вода” е разделена на два параграфа „Змията-змей и сътворението” и „Змията-змей и сакрализираната вода”. Авторът се спира на разказваните легенди за появата на Чудните мостове, Крупнишкото и Петричкото дефиле, Чепинската котловина и редица местности в Пирин. В тях той открива митологеми за връзката между змията-змей и образуването на природните дадености, като приема, че са сакрализирани заради спомените и разказите за жертвоприношения и забелязани на повечето места скални изсичания. Вторият параграф на тази глава е свързана с народните представи за змията-змей, по терминологията на автора, с водните източници. Хтоничната същност на водата е подчертана и с представата за реката като граница между световите и същевременно връзка с подземния свят. Надявам се, че проучването ще продължи с разширяване на анализа на разказа за овчаря и гегата, като В. Марков

привлече и документираните разкази с този сюжет от други райони на България и коментира вече изказаните мнения, че в легендата се маркира и представа за българската етническа територия.

Във втора глава „Култът към сакрализираната змия-стопан” В. Марков в два отделни параграфа анализира обредността „Стопанова гозба” и лечителската практика, документирана от него в мегалитно светилище при с. Скрибина. Събраният и коментиран емпиричен материал за храненето на змията-стопан е допълнен с нови сведения и наблюдения. Авторът констатира консервативността в обредната система на населението от Западните Родопи и Източен Пирин и насочва вниманието към архетипните елементи в представите и обреда – домът като стелеометричен модел на космоса и мястото на змията-стопан в този модел. За да докаже генетична връзка на реликтовата обредност с митологичните представи на сатрите той се обръща както към археологическия материал и особено към изображенията на змии, така и към украсата в традиционния женски костюм. В. Марков приема, че протометата в двата края на слънчевата ладия, изобразена върху стелата от Разлог, са на змия и тълкува мъжката итифалическа фигура като бог със соларна и хтонична (на змия-змей) характеристика. В тази глава, както и в параграфа „Стелата от Разлог и мистериалното посвещение” на глава IV „Змията-змей – пазител на тайното знание” авторът не се спира на предложените в научната литература тълкувания на изображението като слънчева ладия с протомета на водоплаващи птици, а мъжката фигура като цар-жрец, поздравяващ слънчевия диск – образ на бога-слънце в ладията. Следвайки логиката на търсения от него змееборчески мит и известната от писмените извори мистериана посветителна обредност на траките, В. Марков вижда кодирано в паметника знание за соларно-хтоничната същност на върховно мъжко божество. Според мен паралелите между фолклорни разкази за грабването на мома от слънцето чрез люлка с видяната от автора слънчева люлка на стелата са доста смели. Самото изображение би трябвало да се анализира в контекста на подобни паметници от микенския период, още повече че изображения на слънчеви ладии от този тип украсяват разнородни паметници, открити в районите на Средиземноморието, Анатолия и Средна Европа и анализиранеато им е именно във връзка с царско-жреческата институция и слънчевия култ.

Тълкуването на скачените спирали и трискелите като спускаща се светлина трябва да се подкрепи с убедителен критичен анализ на вече изказаните хипотези, че те символизират водна шир, по която слънчевата ладия се движи от изток на запад. Разбира се, привлечените паралели от еньовденската моминска инициационна обредност са ярко доказателство за свързването на древна инициационна женска обредност със слънчевия култ, но предлагания пряк паралел с хипотетичната слънчелва люлка на голямата плоча от Разлог е неубедително.

Лечителската практика в скалното светилище Скрибина, която се практикува и до днес, е подробно разгледана и анализирана от кандидатата в параграфа „Култът към сакрализираната змия от мегалитното светилище Скрибина“. Към казаното от автора бих добавила, че наблюдаваната лечителска практика може да се тълкува и като профанизирана посветителна обредност. Посвещението е обредна смърт и ново раждане, което постепенно бива тълкувано в народната култура като лечение.

В трета глава „Култът към митологичния змей-покровител и стопан“ в отделни параграфи са представени светилищата от Лясков връх, с. Пирин, връх Пиленцето и Попово езеро. Изключителният емпиричен материал е анализиран в широк археологически и етнографски контекст. Скалните топоси на вяра „проговарят“ чрез мито-наративите и описаната обредност. Видно е, че предложените от автора интерпретации тепърва ще бъдат детайлизирани и допълвани, тъй като са съхранени сложни обредни комплекси с многопластова от хронологическа и сематическа гледна точка информация. Достояние е, че В. Марков разглежда тези топоси на вяра като отворена система на вярата-обредност.

Последната четвърта глава „Змията-змей – пазител на тайното знание“ е поглед към емпиричния материал и достигнатите резултати от научния анализ в преходните глави от гледна точка на мистериалното посвещение и доктриналната вяра на траките.

В. Марков подхожда към културно-историческия анализ на интересуващата го тема от три изходни позиции – археологическа, извороведска и етноложка. Анализът, който извършва е едновременно на ниво универсалии в индо-европейски културно-исторически контекст и на търсенето на реалии. Стремешът му е да докаже връзката на документираните нехристиянски реликти, свързани с вярата и обредността

към змея и змията със соларно-хтоничната същност и обредност на тракийския върховен бог Сабазий. Авторът анализира фолклорните реликти, тяхната генетична и семантическа връзка, по негова терминология, с индо-европейските архетипи. Основните паралели, които привежда, са от хетската и елинската митологични системи.

Проблематиката за античното наследство в народната култура не е нова. Още през 19 век тя е обект на събирателство и анализ в европейската и в българската историография. Периодичното реинтерпретиране на обреди, наративи, митологични, теогонични и космогонични представи е обусловено както от натрупването на нови материали, така и от необходимостта за прилагането на нови методически похвати в изучаването им. В последните двадесетина години изследванията в тази насока формулираха редица фолклорни архетипи и надмогнаха виждането за просто пренасяне и заемане на митологични идеи, образи и обредност от епоха в епоха и от различни народи, принадлежащи на индоевропейската езикова група. Изследванията показаха, че обосноваването на трансформационни модели, които се оформят на базата на синтезни резултати от взаимоотношенията и взаимодействието на етно-културни общности, се пресичат както на фолклорно (в случая безкнижовно) ниво, така и в книжовна среда. В. Марков споделя мнението, че в Югоизточна Европа е важно да се проследят тези две равнища заради заселването на нови етноси, смяна на религии и на политически и икономически системи, както и необходимостта непрекъснато да се отчитат взаимодействията на този район на Европа с Мала Азия. Съхраняването на смисловостта на символите от древността, та до наши дни е своеобразно споразумение, достигнато в процеса на взаимодействие, а не на подредба.

Авторът полага усилия да изследва от културно-историческа гледна точка откриваните от него митологически символи и обредни реликти и избягва създаването на хипотетични системи и умозрителни типологически сравнения. Мисля, че в бъдещите си разработки е необходимо В. Марков по-отчетливо да открие факта, че античното наследство в народната култура се трансформира и възприема в средновековната българска култура основно чрез реалиите на нелитературната култура на Европейския югоизток, а не чрез

универсалиите в елинската, римската и християнската литературна традиция. Литературизирането на фолклорна действителност през късноантичния период и обратния процес на фолклоризирането на християнската богослужебна литература са изследвани процеси в българската и чуждестранна историография. Библейското десакрализиране на змията като символ на познание, например, не засяга обредността в Скрибина и другаде в Европейския югоизток. Своеобразното капсулиране на българската народна култура през османския период извиква за живот архаични модели на религиозност и обредност, близки до индо-европейските архетипи.

Събраният емпиричен материал дава възможност за разширяване на изследванията на различни равнища, на които е съхранена символиката на реката не само като „природен код на змея” и като граница между световите, както доказва авторът, а и като граница между културно пространство и подредения космос и диво, неусвоено пространство и първичен хаос. Интересни са и сведенията, които подсказват съхраненост на идеята за водата като космогоничен елемент, Змеят е знак за автохтонност, както показват анализите на автора, вярващите индиректно заявяват своето право да живеят на територията и да ползват водите, над които той е покровител, разказвайки мито-легендите и почитайки го, независимо дали е огнен или воден.

Частите, на които В. Марков е автор в представените две монографии „Разлог. История, традиция, памет” и „Одърци, т. 3. Тракийско селище на хълма калето” (под печат) са отделно обособени глави и са със стойност на самостоятелни публикации. В първата монография кандидатът е автор на глава „Разлог и Разложко през древността”, в която представя историята на района на фона на историческото развитие на древна Тракия, като същевременно умело вписва всички свои наблюдения от теренни проучвания. Във втората монографична разработка „Одърци 3” В. Марков е автор на глава „Тракийско селище на хълма Калето”, която е археологическа по своя характер. Изследването показва, че авторът поддържа своята археологическа квалификация, така необходима нему при прилагането на интердисциплинарен подход към древните свети места.

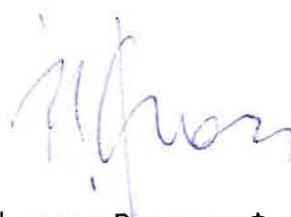
Представените публикации от доц. д.н.к. Васил Марков очертават неговите неоспорими научни приноси в изследването на античните реликти в българска народна култура. Трябва да се подчертае, че благодарение на теренни изследвания кандидатът открива, документира и въвежда в научно обръщение редица неизвестни светилища и свързаните с тях мито-легендарни наративи и обреди. В. Марков е често цитиран автор от културолози, историци и археолози, както се вижда от представената справка. За кандидата е характерно своевременното публикуване на научните резултати и представянето им на национални и международни научни форуми (в справката посочени 32 по-значими участия). По установените критерии за научноизследователска работа и публикации той напълно отговаря на изискванията на ЗРАС.

Доц. Васил Марков е учен и преподавател, който успешно работи в интердисциплинарни колективи и е преподавател, който активно включва студентите и докторантите, които обучава, в научно-изследователски проекти. Както вече бе казано по-горе, той е иницирал и ръководил редица изследователски проекти, включително и международни. Създава и интердисциплинарна научна група от учени от университети и институти за работа по иницираната от него интердисциплинарната програма „Тракийските светилища от Западните Родопи, Пирин и Рила“, която поддържа и интернет сайт. Доц. В. Марков е научен ръководител на трима докторанти, от които един успешно защитил образователната и научна степен *доктор*, един е отчислен с право на защита и третият е обучаващ се в момента, както и на повече от 37 дипломанти.

Кандидатът заема академичната длъжност доцент от 11 години. Автор е на два учебника, на учебни програми и курсове в специалностите „културология“ и „култура и медии“ на катедра Културология на ЮЗУ „Неофит Рилски“. Лекционните курсове, които преподава, са Култура на Древния Изток, Антична култура, Древни култури в българските земи, Народна култура и избираемите курсове Древнотракийско наследство в българската народна култура и Българско народно изкуство. В. Марков е дългогодишен научен ръководител на научно-практически форуми и практики за студенти, инициатор и създател на двутомно електронно издание „Студентски изследвания“, поддържано на специален сайт, на Студентски научноизследователски клуб и на други форми на обучение на

младите хора. Активната работа със студенти и докторанти очертава доц. В. Марков като учен и преподавател, който е поставил основите на научна школа в ЮЗУ „Н. Рилски“, където е и автор и титуляр на различни културологични лекционни курсове и автор образователни програми, и във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“, където по покани е създал програми и изнасял лекции.

Като имам предвид изтъкнатите по-горе научните достижения, преподавателска дейност и предоставената ми документация **убедено предлагам на членовете на научното жури да присъдят на доц. д.н.к. Васил Марков научната степен ПРОФЕСОР по специалността 05.08.33 Теория и история на културата** (Теория и история на културата. Древнотракийско наследство в българската народна култура).

14.04. 2011 г.

Проф. д.и.н Валерия Фол